

SON EMPERYALİZM DENEMESİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER: ORTA ASYA'DA RUS YAYILMACILIĞI

Gökhan BACIK

Fatih Üniversitesi, Araştırma Görevlisi

ÖZET

Sömürgecilik tarihsel olarak gelişiminin ötesinde karmaşık bir siyasal arka plâna işaret etmektedir. Bu açıdan, sömürgecilik yalnız ekonomik amaçlara yönelik olarak kabul edilemez; aynı zamanda, siyasal ve kültürel konularda bir çok hedefleri de içine alır. Nitekim 15. Yüzyıl'dan itibaren tamamen belirginleştiği şekliyle kurulan Afrika gibi önemli sömürgecilik örneklerinde sözü edilen durum görülmektedir.

Ancak İngiliz, Hollanda gibi Batı Avrupa kökenli sömürgecilik metodlarının dışında sömürgecilik konusunda önemli bir yer işgal eden Rus yayılmacılığı da uygulamaları ve uygulandığı alan açılarından çok önemlidir. Rus yayılmacılığı öncelikle uzun ve eski bir tarihsel arka plânı referans alır. Ayrıca Rusların özellikle Kafkasya ve Orta Asya'ya doğru genişlemelerine paralel olarak önemli siyasal ve kültürel sonuçlar ortaya çıkmıştır. Ruslar tıpkı diğer sömürgeci uluslar örneğinde olduğu gibi yayılmalarını benzer sömürgeci politikalarla pekiştirmeye ve kolaylaştırmaya çalışmışlardır.

Anahtar Kelimeler:

Sömürgecilik, Rus Yayılmacılığı, Orta Asya, Hakimiyet

GİRİŞ: EMPERYALİST ANLAYIŞIN TEMELLERİ

Emperyalizm kavramının uluslararası alanda büyük bir önem kazanması köken olarak 15. Yüzyıla kadar geriye uzanan bir tarihi referans alır. Bu yüzyıldan başlamak üzere ilk deniz aşırı sömürge imparatorlukların kökenleri ortaya çıkmaya ve sınırlarının ötesindeki bazı toprak parçalarını içlerine almaya başlamışlardır. İlk akla gelen ülke İngiltere'dir ki özellikle emperyalizm alanında bir çok yeni uygulamayı gerçekleştirmiştir. Eğer çok daha önceleri gerçekleşmiş olan ticari yayılcılığın ilk çağ örneklerini ihmal edersek – mesela Fenikeliler ve daha 420'lerde Afrika'nın belirli kesimlerini egemenlikleri altına alan Vandallar burada akla gelir- İngiltere, Portekiz, İspanya ve Fransa ilk imparatorlukları kurmuş olarak kabul edilebilirler (Levchenko, 1999). Özellikle bu dört devlet kapitalizmin ilk birikim devrinde deniz aşırı (Hindistan, Amerika kıtası) topraklarda imparatorluklarını kurmayı başarmışlardır.

Deniz aşırı çeşitli koloniler elde etme düşüncesi ilk bakışta tamamen ekonomik çıkarların doğallaştırdığı bir amaç olarak algılanmakla beraber daha derinde ayrıca emperyalizm kavramının içeriğini oluşturan nedensel açıklamalara ulaşmak mümkündür. Bütün bu açıklamaları ortaya çıkaracak soru: "Neden emperyalizm?" olmalıdır (Ana Britannica, 1990). Yukarıda değinildiği gibi ilk açıklama ekonomik merkezli olanıdır. Bu görüşe göre koloni elde etmek hammadde sağlamak, yeni pazarlar ele geçirmek gibi bir çok yeni imkanları sunmaktaydı. Nitekim yeni sömürge-lerden gelen ürünler, değerli madenler sömürgeci ülkelerde önemli bir zenginliğe neden olmuştur. Ancak, Adam Smith ve David Ricardo gibileri koloni kaynaklı zenginliğin ancak belirli bir zümre tarafından paylaşıldığını ve genel bir zenginliğe neden olmadığını iddia etmişlerdir. İkinci açıklama emperyalizmin doğasına ilişkin argümanlar ortaya koymaktadır. Buna göre emperyalizm devletlerin davranışsal bir özelliğidir ve ayakta kalmak için yapılan doğal bir eylemdir. Yani üstün olmanın doğurduğu zorunlu bir sonuçtur. Aynı açıklama ters yönde yani sömürülen tarafında da bu işin makul olduğunun kabulünü iddia eder. Yani sömürülenler de zayıf olmalarının doğal

sonucu olarak durumu kabullenmek zorundadırlar. Fieldhouse'un sözleriyle "emperyal otoritenin temeli, sömürgece yaşayanların zihniyeti idi... [yani] ikincilliği kabullenmeleri idi" (Said, 1998). Çünkü kültür, Edward Said'in belirlediği şekliyle, bir hükmetme, egemenlik kurma özlemini içinde barındırır (Said, 1998). Böylelikle yayılacak yeni alanlar aramaya koyulur. " ...İlke ve hareket noktası olarak, bir ırklar ve uygarlıklar hiyerarşisinin varlığı olgusunu ve bizim üstün ırk ve uygarlıklara mensup olduğumuzu kabul etmek, bunun yanında üstünlüğün haklar tanımakla birlikte bunun karşılığında sıkı yükümlülükler de fetirdiğini teslim etmek gerekiyor" (Said, 1998) düşüncesi emperyalizmin doğal bir siyasal davranış kalıbı olduğu temelli açıklamalara dayanmaktadır. Emperyalizmin varlığına yönelik üçüncü görüş strateji ve güvenliğe dayalı açıklamaları içerir. Buna göre ülkeler güvenliklerini sağlamak amacıyla belirli üsler hatta deniz aşırı ekonomik kaynaklar elde etmek zorundadırlar. Son olarak üzerinde en çok tartışma yapılan açıklama gelmektedir: *la mission civilisatrice*. (Medenileştirme görevi, misyonu). Bu aşamada emperyalizm *ahlaki* bir boyut kazanmaktadır. Çünkü üstün bir yaşama sahip olan ulusların daha aşağıdakileri eğitmesi, onlara uygarlığın imkanlarını aktarması (?) söz konusudur. "Toplumsal düzende, tıpkı aile düzenindeki gibi, yalnızca kuşaklar değil, eğitim de önemlidir... İnsan toplumlarının oluşumu, tıpkı insanların oluşumu gibi, rastlantıya bırakılmamalıdır... Dolayısıyla, sömürgecilik, deneyim okulunda okunan bir sanattır... Sömürgeciliğin amacı, yeni bir toplumu en iyi refah ve ilerleme koşullarına kavuşturmasıdır" (Said, 1998). Bu yaklaşımda kullanılmakta olan *deneyim okulu*, *sanat*, *kavuşturmak* kavramlarının altı çizilmelidir. Çünkü burada politik bir eylemi bahaneler arkasına gizlemek değil, gerçekte bu düşüncelere olan inanç vardır. Nitekim Edward Said, bu yazıda da sürekli referans olarak verdiğimiz, *Kültür ve Emperyalizm* adlı kitabında batı düşüncesinde –özellikle edebiyat alanında- yer tutmuş bu inancı ele almaktadır. Bunun yanında emperyalizmin amacının ne olduğu sorusu da önemlidir. Temel olarak ekonomik ve siyasal üstünlük için yapılan bir eylem olarak görülen emperyalizm, aslında daha büyük ve sis-

temli amaçlar içeren bir eylemdir. Morgenthau'a göre emperyalizmin en alt düzeden en üst düzeye üç amacı vardır. Bunlar; 1) İlk önce bir dünya imparatorluğu kurmak yani mümkün olan her alana nüfuz etmek ve ele geçirmektir. 2) Biraz daha alt düzeyde kıtasal üstünlük sağlamak. Rus emperyalizmi bu başlık altına alınabilir. 3) Son olarak bölge- gesel yani yerel üstünlük sağlamaktır (Morgenthau, 1970; Kocaoğlu, 1996).

Bu çalışmada yukarıda kısaca özetlenen sömürgecilik kavramının teorik çerçevesi içinde özellikle Orta Asya'da uygulamalarını gördüğümüz Rus Sömürgeciliği doğuş, kurumlaşma ve yıkılış aşamaları noktalarında ele alınmaya çalışılacaktır. Orta Asya'da görülen Rus sömürge uygulamasının ayrıca yıkılışı ele alınırken doğurduğu sonuçlar ve sorunlar açısından diğer sömürge modelleriyle karşılaştırması yapılacaktır.

YENİ AKTÖR: RUSYA

15. Yüzyılda başlayan emperyalizm çağının ikinci aşamasında yerel bir direnç ortaya çıkmış ancak bu direnç kolaylıkla alt edilmiştir. Daha sonraki safha ise emperyalist aktörlerin sayıca çoğalmasını doğurmuştur ki 1. Dünya Savaşı'na kadar Rusya, İtalya, Almanya gibi yeni aktörler emperyalist politikalara yüzlerini dönmüşlerdir. Bunlardan Rusya'da özellikle Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik bir yayılma politikası uygulamıştır. Kocaoğlu'nun belirttiği gibi bu Romanov Hanedanının tahta geçtiği 17. Yüzyılı izleyecek dört yüzyıllık süre içinde Rus yayılmacılığı en ileri sınırlarına ulaşacaktır (Kocaoğlu, 1996). S.S.C.B döneminde karşı karşıya olduğumuz Orta Asya hegemonyası, Çarlık döneminden beri devam eden geleneksel Rus yayılmacılığının devamı niteliğindedir. Üstelik yukarıda yapılan açıklamalara paralel bir şekilde Rus yayılmacılığı yalnız ekonomik nedenlere dayalı değildir. Aksine Orta Asya'nın modernleştirilmesi gibi amaçları da içeren bir politik söyleme dayanmaktadır. Bu söyleme göre Rusya ele geçirdiği yerlere medeniyet götürmektedir. Nitekim Saydamın aktardığına göre Çar II. Nikolay tahta geçmeden önce Asya'ya yaptığı seyahat esnasında Rusların doğunun az gelişmiş uluslarını koruması gerektiğine dair inancını

vurgulamaktan kaçınmamıştır (Saydam 1997). Yine Rusların eskiden beri bu topraklardaki varlığının bir tür koloni ihdas etme fikri olduğunu Çarlık dönemi devlet adamları da kabul etmiştir. Mesela Maliye Bakanı T.E. Kankrin 1827' de Çar'a yazdığı mektupta Kafkasya'dan koloni olarak bahsetmiştir (Saydam, 1997). Ayrıca başta Kafkasya olmak üzere Rusya'nın ele geçirdiği bütün topraklar aslında *davetle* gerçekleşmiştir yani bir işgalden kesinlikle söz edilemez. Hatta Rus yayılması gittiği alanlarda bir tür *kurtarıcılık* görevi ifa etmiştir. Mesela Transkafkasya'ya yönelik Rus yayılması buradaki doğu Hristiyanlarını ve bölge halkını Türk-Pers baskısından kurtarmaya yöneliktir. Bu görüşün tezine göre 1720'lerde başlayan ilk Kafkasya seferlerinin nedeni Gürcistan Kralı İrakli'nin davetidir ve bu kral 1783'te gönüllü ve istekli olarak ülkesinin yönetimini Ruslara terk etmiştir (Goldenberg ve diğerleri, 1996). Genel olarak baktığımızda Margot Light'ın özetlediği şekliyle, Rus yanlısı görüşe göre, Rus işgalleri "*daima bir davetle gerçekleşmiş ve ilgili yörelerin insanları Rusya'ya katılmak istemişlerdir.*" Şüphesiz Rus siyasal kültürünün çizdiği bu şemaya göre yerli halkların neden böyle bir isteği (?) benimsediklerinin sebepleri de belirlenmiştir: Rusya tarafından işgal edilmek siyasal istikrar, yüksek bir hayat seviyesi, demiryolu, gelişen tarım ve ticaret, yazılı bir dil gibi imkanlar (?) sunmaktaydı.

Rus tarih yazıcılığı da aynı yayılmacı mantığa uygun biçimde, özellikle Orta Asya'ya yönelik geleneksel bir politika oluşturmuştur. İlk dönemde bölgede görülen İlimski, Sablukov gibi Rus kültürünü, dilini yaymayı amaçlayan kişilerin oluşturduğu bu geleneksel politika Rus yayılmacılığının da aynı zamanda kültürel niyetlerle de örülü olduğunu iyice belirginleştirmektedir (Saray 1994).

Nitekim bugün S.S.C.B.'nin dağılmasıyla karşı karşıya olduğumuz durum yalnızca komünist sistemin ortadan kalkmasına işaret etmez, aksine kökeni Çarlık dönemine uzanan bir emperyalist modelin de yıkılışını ifade eder. Rusların özellikle Orta Asya'dan çekilmeleri ve yöre halklarının bağımsız devletler kurmaları bir de-kolonizasyon anlamına gelmektedir. Nitekim Jonathan Grant Orta Asya'da yeni devletlerin kurulmasının bir de-kolonizasyon olduğunu ifade etmektedir. Ancak Grant'a göre bu de-kolo nizas-

yon Orta Asya halklarının siyasal kavgasının ürünü değil Moskova'nın doğurduğu siyasal boşluk nedeniyle ortaya çıktığını söylemektedir. (decolonization by default) (Grant, 1994). Bu daralmanın benzer bir başka örneğiyle karşılaştırılması metodolojik açıdan önemlidir. Çünkü Komünist Partinin ideolojisiyle beraber tarihe karışması sonucu ortaya çıkan kompozisyonun gelecekte alacağı şekil hakkında yaşanmış tecrübelerden yararlanarak çeşitli fikirler edinilebilir. Ancak benzer bir karşılaştırma yapılarak yukarıda kısaca özetlenen emperyalizm düşüncesinin ve onun örneklerinin gözden kaçırılmaması gerekmektedir. 20. Yüzyıl boyunca S.S.C. B.'nin dağılması olayıyla karşılaştırılabilecek iki tarihsel örnek söz konusudur. Bunlardan birincisi Balkanlar ve Ortadoğu'da bir çok devletin ortaya çıkmasına neden olan Osmanlı Devleti merkezli, çok uluslu imparatorluğunun yıkılması olayıdır. İkinci örnek şüphesiz hem daha yakın dönemde gerçekleşmesi açısından hem de S.S.C.B. örneğine bir çok yönden benzeyen sonuçlar doğurması açısından de-kolonizasyon olayıdır. Hem S.S.C.B. hem koloni yönetimleri gördükleri süre çerçevesinde yönetimlerindeki ortak özellikler, yıkılışlarıyla doğurdıkları sorunlar, sonralarında ortaya çıkan siyasal durum gibi açılardan önemli benzerlikler taşımaktadırlar. Tıpkı bugünün Orta Asya Türk Devletlerinin yaptığı gibi, Afrika'nın yeni bağımsızlığına kavuşan ulusları da bağımsız birer siyasal varlık olarak ortaya çıktıklarında tanıştıkları yeni bir dünya düzeni kavramı içinde yer aramak durumunda kalmışlardır (Cordeller, 1998).

KARŞILAŞTIRMALI OLARAK RUS SÖMÜRGEÇİLİĞİ

Öte yandan de-kolonizasyon ile de-sovyetizasyon örneklerinin birbirinden ayrıldıkları önemli farklılıklar da göz ardı edilmemelidir. Bunların en önemlisi Orta Asya'da görülen merkezi sisteminin belirli bir ideolojiye dayanması ve her ülkede aynı biçimi hedeflemesiydi. Klasik batılı sömürge sistemlerinde benzer bir ideolojiyi yerleştirmek için çaba söz konusu değildir. Aynı cümleden sömürge sistemleri kendi aralarında uygulama açısından farklılaşırken, Sovyet düzeni tek tiptir. Yani bütün bağlı devletlerde aynı biçimde bir Moskova merkezilik söz konusu

iken, klasik sömürü sisteminde Fransız tipi-İngiliz tipi sömürgecilik önemli noktalarda birbirinden ayrılmaktadır. Öte yandan Rusların Orta Asya hakimiyetinin hiç bir biçimde Afrika Sömürgeçiliği ile karşılaştırılmaması gerektiğini savunan yazarların da varlığının altını çizmek gerekmektedir. Alain Blum; Kazakistan dışında hiç bir bölgenin tamamen sömürgeleştirilmediğini yalnızca yönetsel bir sömürgecinin söz konusu olduğunu belirtmekte ise de bu tartışmalı bir fikirdir (Vaner,1997). Gerçekten de Blum'un belirttiği gibi Kazakistan üzerinde eskiden beri gelen bir Rus etkinliği söz konusudur. Ancak Orta Asya'nın diğer bölgelerinde benzer durumun olmadığı iddiasına çeşitli itirazlar getirilebilir. Nitekim Thomas Hodgkin'in ayrıntılı biçimde modelize ettiği Afrika sömürgeçiliğinin Rus uygulaması ile benzerlikleri önemlidir. Hodgkin'e göre; emperyalist batılı ülke ve Afrika ulusu arasındaki ilişkiler: Politik yönden hakimiyet, ekonomik açıdan sömürmek, insani açıdan ırkçılık ayakları üzerinde durmaktadır (Hodgkin, 1961). Bu modelin de Orta Asya örneği ile benzerliği açıktır. Çünkü Ruslar politik açıdan kesinlikle bir hakimiyet kurmuşlardır. Bu hakimiyet dış ilişkilerden, ekonomik üretime kadar kesin olarak görülmüştür. İnsani açıdan Rus modelinin ırkçı olduğu söylenemez. Ancak bu noktada yerel dillere, yerel dinlere karşı gösterilen müsamahasızlık buna karşı yoğun bir Ruslaştırım' göz ardı edilemez. Doğal olarak S.S.C.B. örneği bir merkez-çevre modelinden ziyade karşılıklı gerilimin sürekli hissedildiği ve diğer milletlerin artan bir reaksiyoner milliyetçiliğe büründükleri hegemonya-direnış modeline tekabül eder. Ancak, Moskova ideolojisini benimsetmek ve yönetimini sürdürürebilmek için hem zorlamaya başvurmuştur hem de, Gramsci'nin hegemonyacı gücün izlediği politikalar ayırımına uygun olarak, bunun yanında eğitim, ekonomik yapı gibi araçları da kullanarak uzun erimli bir ikna politikasını da uygulamıştır (Burke, 1994).

Ulusal Birlik Sorunu

Ortak bir başka özellik olarak, gerek de-kolonileştirme sürecinde gerek desovyet- izaasyon sürecinde ortaya çıkan yeni devletlerin karşılaştığı en önemli sorunun ulusal birliği oluşturma ve ulusal kimliği inşa etme sıkıntılarının sahip olma-

larıdır. Afrika'da bağımsızlık sonrası “ekonomik çıkarları ulusal birliği gerektirecek bir sınıf mevcut olmadığı için toplumda uluslaşma yönünde özne bir gereksinim yoktu[...].” (Oran, 1997). Nitekim Afrika'da görülen bağımsızlığa yönelik büyük arzu ve mücadele aynı biçimde bir ulusal birlik oluşturmak için sergilenmemiştir. Aksine bir çok iç çatışma yaşanmıştır. Öte yandan ulusal birliği oluşturmak için çabalayan aydınlar arkalarında hak ve özgürlük bilincine ulaşmış bir toplum bulamamışlardır. Böylelikle hem sosyal yapıdan hem aydınlardan gelen sorunlar nedeniyle ulusal birliği oluşturmak için son çare olan yola başvurulmuştur. Bu Wettel'in yukarıdan devrimcilik şeklinde adlandırdığı devletin ana araç olarak ulusal birlik sağlamak için ortaya çıkmasıdır. Yukarıdan devrimcilikte devlet bir çok nedenden dolayı ortaya temel aktör olarak çıkararak kendi arzusu yönünde bir ulusal birlik oluşturmak için kollarını sıvar. Tek partilerin ve katı resmi ideolojilerin kurulması yukarıdan devrimciliğin ayrılmaz özelliklerindendir.

S.S.C.B. sonrası Orta Asya Türk Devletlerinde ulusal birliği oluşturma açısından benzer sorunlar yaşanmaktadır. Öncelikle bütün devletler bir ulusal birliğin yokluğunun doğurduğu sorunlarla boğuşmaktadır. Kazakistan'da Kazak nüfustan ancak %5 kadar daha az olan Rus varlığı yaşamın her alanında belirli sorunlar doğuran bir faktördür. Öte yandan Türkmenistan gibi ülkelerde ise farklı boyların varlığı dikkate değer bir noktadır. (Sözelimi Türkiye'de üniversite öğretimine devam eden Özbekistanlı bir Karakalpak öğrenci “Nesin?” sorusunu cevaplarken birden fazla niteleyici kelime kullanmaktadır.”Özbek, yani aslında Kara kalpak...” gibi.) Tıpkı Afrika örneğinde olduğu gibi Orta Asya'da da devlet hakim aktör olarak kendi tercih ettiği siyaseti uygulamaya başlamıştır. Yine aynı biçimde Türk Devletlerinde özel sektörün yokluğu dolayısıyla bütün ekonomik yatırımların devlet tarafından kontrolü zorunluluğu doğmuş böylelikle milli pazara dayalı bir birliktelik de zamanımıza kadar görülmemiştir. Devletin tek aktör olma isteği de doğal olarak alternatif yaklaşımlar arzulan muhalefetin de hareket alanını kısıtlamıştır.

Sınırlar ve Azınlıklar Rorunu

Sömürge dönemi sonrası bağımsızlığına kavuşan devletlerin ortak problemlerinin başında sınırlar sorunu gelmekteydi. Sömürgeci gücün arzusu ve çıkarlarına göre çizilmiş siyasal sınırların halkları, etnik grupları umursamazca bölmüş olması sorunun özünü teşkil etmekteydi. Gana-Togo, Kenya-Somali, Habeşistan-Somali, Nijerya Kamerun...gibi ülkeler sınır çatışmalarına girmişti. Sorunun çatışarak çözülemeyeceğinin anlaşılması üzerine *Uti Possidetis* kuralı ortaya atılmıştır. Bu kurala göre bütün devletlerin bağımsızlığın kazanılmış olduğu tarihteki şekliyle mevcut sınırlara saygı göstereceklerini kabul etmesiydi. Böylelikle en gerçekçi ve somut çözüm yolu benimsenmiş olmaktadır. Çünkü sömürge yönetimlerinden tevarüs edilen sınırların doğurduğu sonuçların başka türlü çözümü üstesinden gelinemeyecek işleri gerektiriyordu. Günümüzde bile Afrika'da sınır çatışmaları sürmektedir.

S.S.C.B. örneğinde de politik sınırlar bir çok kez yeniden çizilmiştir. Yine sınırları çizenler etnik, tarihi, coğrafi ve stratejik değerlere pek az önem vermişlerdir (Henze, 1997). Bundan dolayı doğal sınır sorunu S.S.C.B. sonrası ortaya çıkan yeni bağımsız devletlerin birbiri arasındaki anlaşmazlıklarından birisini oluşturmaktadır. Nitekim; Rusya, Kuzey Kazakistan ile ilgili arzularını dolaylı yollarla ortaya koymaktadır. Kazakistan'daki Rus azınlık ta zaten bu bölgede yoğunlaşmış bulunmaktadır. Öte yandan Buhara ve Semerkant üzerinde Tacikistan kaynaklı çeşitli arzular söz konusudur. Buna karşılık Özbekistan'da kimi çevreler, Tacikistan'ın bazı yörelerinin tarihsel olarak Özbek toprağı olduğunu savunmaktadırlar. Kafkasya'da çözülemeyen Azeri-Ermeni çatışmalarının temelinde de şüphesiz sınır sorunu yatmaktadır. Aynı çerçeve içinde Hazar'ın statüsü konusunda beş kıyıdaş ülkenin içinde bulunduğu ihtilaf burada hatırlanmalıdır. Tıpkı Afrika'da olduğu gibi S.S.C.B. sonrası sınır sorunlarının çözümünde bağımsızlık sonrası kazanılan sınırların kabulü zorunlu bir çare olarak durmaktadır. Çünkü yeni bağımsızlığa kavuşmalarının da etkisiyle bütün Orta Asya Türk Cumhuriyetleri toprak bütünlükleri ve siyasal bağımsızlıkları konusunda çok hassastırlar. Bu konuda en küçük tahrik büyük çaplı çatışmaları doğurabilir.

Her iki tarihsel örnekte görülmüş olan diğer bir büyük sorun da, azınlıklar konusudur. Tıpkı sömürge yönetimlerinin kovulmasından veya çekilmesinden sonra bağımsız Afrika devletlerinin karşılaştığı gibi yeni Türk Devletleri de sınırları içinde çeşitli etnik grupları bulmuşlardır. Nitekim bağımsızlıktan hemen sonra Kırgızistan nüfusunun yarısından biraz azı Kırgız olmayanlardan müteşekkildi.

Aynı sorunun örneği olarak Özbeklerin demografik dağılımı dikkat çekicidir. Çünkü Özbekistan tam bir “ farklılıklar ülkesi” görünümündedir. S.S.C.B. dönemi boyunca Özbekistan’a, Moldova dışında, bütün Sovyet Cumhuriyetlerinden göç olmuştur. Özellikle 1920-1930 yılları arasında göç edenlerin sayısı iyice artmıştır. Aynı biçimde Özbeklerin önemli bir kesimi Özbekistan’ın dışında yaşamaktadır. Ancak Özbekistan’ın nüfusunun %70’tan fazlasının Özbek olması bu farklılık zenginliğine rağmen bir uyum ve istikrarı kolaylaştırmaktadır. (bkz tablo 1)

Büyük çaplı sayılmayacak örneklerinden de anlaşılabilceği gibi etnik çatışmaların çıkması eğer gerginlik çeşitli bölgelere taşınırsa mümkündür. Nitekim 1989 Temmuzunda Fergana’da Özbek ve Mesket (Ahıska) Türkleri arasında çatışmalar görülmüştür. Bir yıl sonra ise Kırgızistan’ın Oşoblastında Özbekler önemli saldırılara hedef olmuşlardır. Üstelik en önemli siyasal etnik grup olan Rus azınlık Rusya Federasyonu için bulunmaz bir dış politika aracı hükmündedir. Rusya söz konusu azınlığın haklarını koruma ve statülerinde bir menfi gelişme olmaması için gereken her türlü tedbiri yerine getireceğini defalarca açıklamış ve bunun dış politikasının temel hedeflerinden birisi olduğunu vurgulamıştır. Nitekim ilan edilmiş olan *Karaganov Doktrini* çerçevesinde “yakın çevreye” (Blijniye Zarubej’e) müdahale edilebileceği bile telaffuz edilmiştir (Ataöv, 1996). Yine belirli özellikleri nedeniyle kimi etnik gruplar İran, Pakistan gibi ülkelerin ilgi alanına girmektedir. Bu nedenle Türk Devletlerinin milli kimlik oluşturma ve ulusal birlikliliklerini sağlamada sosyal homojenliklerini bir an önce gerçekleştirmeleri hayati önem taşımaktadır.

Yönetim Konusu

“Beyaz-yönetim” Afrika’da sömürge dönemi sonrası yaşanan bir diğer önemli sorundur. Ancak daha önemli olanı ulusal kurtuluş savaşlarının ardından iktidara gelenlerin hemen hepsinin kovulan sömürgecinin eğitim sisteminde yetişmiş insanlar olduklarıdır. Dolayısıyla sanıldığına aksine sömürgeci devletin kovulmasıyla her şey tersine dönmemiştir. Tıpkı bunun gibi Moskova’nın etkisinin ortadan kaldırılmasına rağmen yeni bağımsız devletlerde eskiden beri süregelen bir yönetici sınıf varlığını devam ettirmektedir. Şüphesiz günümüz yöneticilerini Sovyet döneminin yöneticilerinden ayıran bazı farklılıklar mevcuttur. Sözgelimi hemen hepsi Rus etkisinin tekrar dirilmemesi için mücadele etmektedirler. Ancak özellikle Türk Devletleri’nde görülmekte olan güçlü merkezîyetçilik, güçlü laik yapı gibi kurumlaşmaların iyice anlaşılabilmesi için günümüz yöneticilerinin bu özelliği göz ardı edilmemelidir. Bütün ülkelerde kapatılan Komünist Partilerin farklı isimlerde veya biçimlerde devam ettiği bu açıdan önemli bir konudur. Ayrıca muhalefete karşı uygulanan politikaların da bundan büyük çaplı etkilendiği bir gerçektir. Dolayısıyla Türk Cumhuriyetleri’nde görülmekte olan yönetim ve sistemlerin değişme ihtimalinden de bahsedilebilir. Uzun dönemde daha sonra gelecek yöneticilerin günümüzdekilere göre daha milliyetçi olmaları beklenebilir. Aynı biçimde Rusya karşıtlığı uzun dönemde gelmesi muhtemel yeni liderlerde daha belirli halde hissedilebilir.

Birleşme Tartışması

1950’lerde bütün Afrika ülkelerinde dile getirilen ortak hülya birleşik Afrika’ydı. Nkrumah gibi efsaneleşmiş liderler Pan-Afrikanizm mücadelesi vermişlerdir. Bu görüşü savunanlara göre yeni bağımsızlığına kavuşan Afrika ulusları eğer acımasız dünya düzeninde var olmak istiyorlarsa siyasal anlamda bir birliklilik meydana getirmek zorundaydılar. Ne var ki bu büyük hayal hiç gerçekleşmedi üstelik bazı acı tecrübelerin yaşanmasına neden oldu. Sömürgeci güçlerin parçaladığına inanılan Afrika kıtası ulusları bağımsızlıktan sonra bir bütün olmadıklarının farkına varmışlardır. Bir kere hiçbir ülke yeni kazandıkları bağımsızlığı bir uluslar arası kuruluşa *verme* iste-

ğini göstermemiştir. Aksine Afrika çapında kurulan kuruluşlar yetkisiz, göstermelik olarak kalmışlardır. Hatta ortaklaşa kurdukları örgütlerin yöneticilerinin seçimi bile sorun haline gelmiştir.

Türkiye 'de de bazen dile getirildiği gibi Türk Devletlerinin birleşmesi fikri tıpkı Pan-Afrikanizm gibi kökeni 19. Yüzyıla dayanan bir görüştür. Aslında hem Afrika örneği hem Orta Asya örneği birleşme yönünde olumlu faktörlerle teşvik edilmekteydiler. Birinci olarak, her iki örnekte de söz konusu olan uluslar tarihsel bir birliktelik içindeydiler. Dolayısıyla ortak değerleri ve ortak sorunları bulunmaktaydı. İkinci olarak, düşmanları ve tehdit kaynakları hemen hemen aynıydı. (Orta Asya Türk Devletleri için sözgelimi Rusya, Çin, çevre kirlenmesi...) Ne var ki bu dış görünüşün aksine birleşmeyi engelleyen sorunlar da mevcuttur.

Öte yandan küreselleşen bir dünyada uluslaşma ikilemiyle karşılaşan yeni Türk Devletleri bir entegrasyon sürecine nasıl bakmaktadırlar? Genel görünüş yeterli düzeyde ulusal birliklerini kuramayan devletlerin entegrasyondan zarar görecekleri şeklindedir. Ancak Orta Asya Türk Devletleri açısından bu görüş tartışmaya açıktır. Çünkü olası bir bölgesel entegrasyon karşısında bir Kazak veya bir Türkmen ulusal kimliğinin bundan zarar görmesi uzak bir ihtimaldir. Çünkü dünyanın diğer yörelerine kıyasla (mesela supranasyonal bir entegrasyon örneğinin yaşandığı Avrupa'ya göre bile) Orta Asya Türk Devletleri'nde ortak özellikler (üstelik din, etnik köken, tarihsel birliktelik, ortak düşman ve tehditler gibi...) çok daha fazla sayıdadır.

ORTADOĞU ÖRNEĞİ

Geçmişte Türkistan, şimdi Orta Asya diye adlandırılan coğrafi bölge şüphesiz önemli ortak özellikleri paylaşan insanların yaşadığı bir alanı ifade eder. Ancak bölgeden aynı zamanda birbirinden farklı ulus devletlerin varlığını yadsıyacak; hayali birliktelik amaçlı düşünceler beklenemeyeceği de bir gerçektir. Ne var ki sözü edilen ortak değerlerin varlığıyla kolaylaşacak işbirliği hareketlerinin uzun dönemde gerçekleşmesi de beklenmelidir. Nitekim 1998 yılının Temmuz ayında yapılan son Merkezi

Asya Teşkilatı Zirvesi'nde Tacikistan da topluluğa katılmayı kabul etmiştir. Bölgede sıkı ekonomik ve siyasi çıkarılara dayalı ilişkilerin gelişmesi doğal olarak kültürel ilişkileri de arttıracaktır. Bölge ülkelerinin – dünyanın bir çok bölgesel işbirliği yapılan alanlarına oranla- ileri düzeyde ortak değerleri ve benzerlikleri paylaştığı açıktır. Ancak 20. Yüzyılda bağımsızlıklarını kazanan Arap ülkeleri deneyimi burada önemle ele alınmalıdır. Zira aynı deneyim için de benzer şeyler söylenmişti. Gerçekten de ortak dil, din, ırk gibi benzerliklerle birbirine bağlı Araplar ellerindeki büyük ekonomik öneme sahip petrol gibi faktöre rağmen bir birlik oluşturamamışlar aksine iç çatışmalar yaşamışlardır (*Rumer, 1996*). Arap ülkelerinin bir türlü zenginlik ve güç doğuracak birlikteliği sağlayamadığı, Suriye-Mısır birleşmesi gibi uzun dönemde uygulanması imkansız maceracı olaylara sahne olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Genel olarak Arapları günümüzdeki duruma getiren faktörler şöyle özetlenebilir:

i- Demokratikleşmenin bir türlü başarılabilmesi ve kabile ihtilaflarının devam ettirilmesi.

ii- Halkın eğitim düzeyinin yükseltilmemesi.

iii- Özel teşebbüsün engellenmesi. (Mısır, Suriye gibi ülkelerde sürekli olarak icra edilen devletleştirmeler özel teşebbüse büyük darbeler vermiştir.)

Benzer bir süreci yaşayan Türk Cumhuriyetleri de kendilerin hızla modernize etmeli, makul bir süre zarfında demokratikleşme sürecini başlatmalıdır. Daha da önemlisi soyut söylemler üzerine değil son derece iyi tanımlanmış işlevsel ilişkiler üzerine dayalı devletlerarası ilişkiler geliştirilmelidir. Bu doğal olarak ortak kültürel değerlerin de güçlenmesine katkıda bulunacaktır.

RUS SÖMÜRGE MODELİ

Günümüz Orta Asya Türk Devletleri'nin sosyal yapısı ele alınırken unutulmaması gereken önemli bir nokta da bu ülkelerin 19. Yüzyılın ortasından beri hegemonik bir Rus yönetimi altında kaldıklarıdır. Rus yönetim sadece siyasal bir anlam taşımaz aksine Çarlık döneminden beri süregelen bir devamlılık içinde planlı bir kültürel kontrol ve bölgeyi şekillendirme amacını da içerir (*Baumann, 1998*). Ruslar Bozkır egemenliği

ni ele geçirdikleri dönemden beri milliyetçi bir yayılma ve kontrol politikası çerçevesinde bütün Orta Asya halklarının *Ruslaştırılması* yönünde çaba göstermişlerdir. Bu çabaların bugünkü Türk halklarının kimlikleri üzerinde etkileri göz ardı edilemez. Günümüzde ulusal birliklerini sağlamlaştırmaya çalışan Türk Devletleri aynı zamanda Ruslardan devraldıkları bir çok kurumla da mücadele etmektedirler. Aşağıda Rusların izlediği metotlar çerçevesinde Ruslaştırmanın kısa bir değerlendirilmesi yapılacaktır:

Çarlık döneminde İlminski, Kuhn, Sablukov gibi Rus aydınlarının geliştirdiği yöntemlerle Türklere yönelik eğitim programları takip edilmiş ve Rus etkinliği artırılmıştır (*Altbach-Kelly, 1992*). Hemen arkasından gelen Komünizm döneminde ise aynı politikalara benzer biçimde planlı olarak eğitim kontrol altına alınmıştır. Eğitimde güdülen temel amaç yerel inanış ve kültürlerini zayıf, onların yerine Rus motiflerin baskın olduğu bir modeli oluşturabilmektir. Buna uygun olarak bütün ülkelerin milli tarihleri örtülmüştür. Doğal olarak milli kişilikler de öne çıkarılmamıştır. Sözelimi Kazakistan tarihinin önemli bağımsızlık uğraşçılarından Mustafa Çokay'a 12 ciltlik Kazak-Sovyet Ansiklopedisi'nde bir madde bile ayrılmamıştır. Aksine Kazak SSC Tarihi adlı kitapta Çokay hakkında; İngiliz emperyalistlerinin direktifiyle çalışan bir 'halk düşmanı' şeklinde bahsedilmektedir (*Kara, 1996*). Genel olarak ise "toplulukların kendi milli tarihleri yerine cumhuriyetleri ile sınırlı kalmak kaydıyla bölgesel tarihleri yazımına izin verildi. Başka bir ifade ile artık Tatar, Kazak, Özbek, Azeri Türklerinin kendi milli tarihleri yerine kendi adlarına tesis edilen cumhuriyetlerin (bölgenin) tarihi tâ tarih öncesi dönemlerden itibaren kaleme alınıyordu. Bu yapılırken de değişik Türk topluluklarının aynı soydan geldikleri belirtilmeyerek, yakınlıkları vurgulanmıyor; o bölgede kurulan bir Türk devletinin diğer Türklerle ilişkisi bahsedilmemeye gayret ediliyordu." (*Devlet, 1995-96*).

Geleneksel bir emperyalist politika olan böl-yönet Orta Asya'da da uygulanmıştır. 1925 Moskova Planı ile Türkistan bölünmüştür. Bölme fikri ilk kez Lenin tarafından ortaya atılmıştır. Ocak 1920'de Üçüncü Müslümanlar

Konferansı'nda bütün Orta Asya komünistleri, kendilerini bölünmeye karşı ilan etmişlerdir. Hatta önerilerinde bunu engellemek için; partilerinin Türk Halkının Komünist Partisi olarak değiştirme teklifi dahi vardı. Orta Asya Federasyonuna varması beklenen bu düşünce Moskova tarafından şiddetle ret edilmiştir (*Lipovski, 1996*). Halbuki bu döneme kadar Türkistan Genel Valiliği söz konusu olup Orta Asya'nın bütünlüğü geçerlidir. Nitekim 1917 devriminden önce bir Özbek bir Türkmen milliyetçiliğine tesadüf etmek mümkün değildir. Öte yandan Rusların Orta Asya'yı bölme hedefi sadece siyasal politikalara bağlı kalmamıştır. Anthony Bichel'in tespitiyle Ruslar Orta Asya'da daha güçlü olabilmek için Özbek kimliği ve kültürü üzerinde büyük politikalar icra etmişlerdir. Nevruz dahil geleneksel kutlamalarını yapmaları engellenen Özbeklerin, yerel kıyafetlerine de karışılmıştır. Bölgenin en önemli kültür merkezlerini içeren Özbekistan'ın Orta Asya'nın birlikteliğinin sağlanmasına neden olabileceğini düşünen Ruslar Özbek etkinliğini azaltmak için büyük çaba göstermişlerdir. Bu nedenle Özbekistan'da bulunan onlarca etnik grubun farklılıkları tahrik edilmiştir (*Bichel, 1996*). Sonuç olarak Rusların hem bütün Türk topluluklarını birbirine düşürme politikası hem de aynı ulusun birlikteliğini ortadan kaldırma politikasından söz edilebilir.

Ruslar ilk defa Aralık 1890 yılında Kur'an baskısını sansürlemişlerdir. Çarlık dönemine dayanan benzer politikalar Komünist dönemde daha da artmıştır. 26 261 caminin 26 000'i kapatılmıştır. Aynı biçimde 24 000 dinsel eğitim veren merkez de kapatılmıştır. Aynı politika Hristiyanlığa karşı da izlenmiş ve binlerce kilise ve tapınak ta kapatılmıştır. Moskova Kilisesi sürgünde etkinliklerini devam ettirmek zorunda kalmıştır. 1964 yılında Taşkent, Mahaçkale, Bakû müftülükleri kurularak dinin kontrolü amaçlanmıştır. Bütün dinsel vakıf mallarına el konulmuştur. Eğitim tamamen ateist bir örgü üzerine kurulmuştur. Ateizm propagandası yasallaştırılırken dinsel faaliyetler tamamen kanun dışı ilan edilmiştir.

Sovyet yönetimi döneminde Türklerin istenilen şekilde kimlik bilinci kazanmaları için spor, medya, TV, fuarlar sürekli aynı amaca uygun olarak kullanılmıştır. Bütün kitle haberleşme organları yoğun bir bilgi-propaganda bombardımanı-

la kişiler üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Aynı biçimde Hac organizasyonu ile seçilen örnek hacılar yoluyla uluslararası propaganda yapılmaya çalışılmıştır. Devletin bütün imkanları geleneksel Türk kültür yapısını değiştirme hedefine yoğunlaştırılmıştır. 1920 ve 1930'lu yıllarda Sovyet Edebiyatı'nın Türk Cumhuriyetlerinde iyice benimsenmesi için büyük çabalar sarf edilmiştir. Kırgızistan'da bu amaç için; Kızıl Uçgan, Kırgızistan İşçi Yazarlar Birliği gibi dernekler kurulmuştur. Satılganov ve Moldo gibi resmi ideolojiyi benimsemiş Kırgız şair ve yazarların eserleri büyük destek görmüştür. Sözelimi yukarıda anılan iki şairin Lenin'i öven eserleri 15 ayrı dile çevrilerek bütün Cumhuriyetlerde dağıtılmıştır. Buna karşılık muhalif hiç bir akım, düşünceye izin verilmemiştir.

Eğer hegemonyacı gücün karşısında, S.S.C.B örneğinde olduğu gibi, büyük bir tarihe dayanan kültürel ve dinsel birikime sahip bir medeniyet varsa bu birikimi oluşturan dil, din, gelenek gibi kurumlar önem kazanır. Çünkü bu kurumlar hegemonyacı güce karşı en önemli mukavemet olan kişisel tepkinin yapıtaşlarıdır. Çünkü dil ve edebiyat kültürel kimliğin en önemli yapıtaşlarıdır (Mardin, 1995). Dolayısıyla hegemonyaya arayışındaki bir güç tarafından yerel ve milli direnişin kırılması için öncelikli hedefleri oluştururlar. Böylelikle hedef kitlenin ikame edilmek istenen düşünceye karşı savunma araçları yok edilmektedir. Bunun bilincindeki Rus dil politikasının iki önemli amacı vardır: i) Türkçe'nin Orta Asya'da önemli ve kullanılan bir dil olmasını engellemek, ii) Rusça'nın yaygınlaşması sağlamaktır. Bunun içinde üç temel politika izlenmiştir:

a- Yerel lehçeleri vurgulayarak farklılıkları körüklemek.

b- Alfabelerini değiştirilip farklı olanları uygulamak. Micheal Dunn Orta Asya'da yaşanan alfabe sorunun tarihçesini şöyle özetlemektedir: “ Bu yüzyıla kadar, Kazaklar ve Kırgızlar birbirine çok yakın iki lehçeyi konuşan, tek halk olarak ele alınmışlardır. Sovyetlerin zamanında, bu lehçelere, sözde milli kimliğin yaratılışının önüne geçmek için farklı edebi şekiller verilmiştir. Stalin tüm Orta Asya dillerinin Kril karakterinde yazılmasını emretmiştir. Böylesi bir politika, Orta Asya halkını kendi asırlık eski kültürel mirasından

alıkoymuş ve onları dilsel, etnik ve bölgesel anlamda bölmüştür” (Ahmar, 1995-1996).

c- Rusça öğrenmeyi önemli statülere ve iş edinmeye bir şart olarak koyarak zorlamak. Böylelikle Rusça hayatın her alanında yerleşecek ve Rus ve komünist anlayışı beraberinde götürecektir. Kruşçev' in “Herkesin Rusça konuşmaya başladığı anda, komünizm kurulmuş olacaktır” formülü konuya ışık tutmaktadır. Nitekim, S.S.C.B.'nin dil politikası bu açıdan çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Günümüzde Rusça halen bir şehir ve meslek dili olarak büyük önem taşımaktadır. Özellikle gençler ve orta yaşlılar için Rusça öğrenilmesi zaruri olan bir dil olma özelliğini devam ettirmektedir.

Rusların dil politikasının günümüze bakan sonuçlarından en önemlisi şüphesiz bölgesel istikrarla ilgili olandır. William Fierman dünyanın başka hiçbir yerinde dil ayrımının böylesine potansiyel bir gerilim ve çatışma doğuramayacağını söylemektedir. Bölgede ilginç bir çelişki yaşanmaktadır: Hem bağımsız devletler milli kimliklerini oluşturmak için bir milli dil politikasını belirlemek durumundadırlar, hem de içlerindeki Ruslar başta olmak üzere azınlıkların dillerini gözetmek durumundadırlar. Sözelimi Türkmenistan'da Özbek sınırına yakın (toplam nüfusun %9 kadarı) Özbek azınlığın, Özbek dilinin kullanılması ile ilgili talepleri sorununda görüldüğü gibi her bölge de benzer sorun yaşanmaktadır (Fiermann, 1997).

Ruslar Çarlık döneminden beri kişi, kurum, yerleşim yerlerinin isimlerini değiştirmeye özen göstermişlerdir. Bunun için uygulanan metot göstermelik dilekçelerle sözde halkın yönetime başvurusudur. Bu abartılı sonuçlar doğurmuştur. Sözelimi Kirov isimli 150, Kalinin isimli 100 yerleşim yeri tespit edilmiştir. Öte yandan bir başka örnek olarak Stalin ismi kullanılarak konulan yer isimlerinden bazıları da şunlardır: *Stalina, Stalino, Stalinsk, Stalinskii, Stalinskaya, Stalinskoye, Stalinogorsk, Stalingrad, Stalinabad, Stalinin* (Kanbolat, 1996). Aynı politikanın Çarlık döneminden beri sürdürüldüğüne güzel bir örnek olarak Kırgızistan'da uygulanan politikalar gösterilebilir. Moldokasımtegin'in yaptığı sınıflandırmaya göre Ruslar yüzlerce yıllık Kırgız yer adlarını; Çarlık Ailesinin isimleri, valilerin-ba

kanların isimleri, Kilise ve azizlerin isimleri, ilk göç eden Rusların isimleri, önemli misafirlerin isimleri, Rusya'dan gelenlerin geldikleri yerlerin isimleri ile değiştirmişlerdir (*Moldokasımtegin, 1995-1996*).

KGB, polis, ordu gibi devlet güçleri kullanılarak Ruslaştırma hedefine ulaşma amacı izlenmiştir. 1918'de Taşkent'te Hokand Katliamı önemli bir örnektir. 1926-1939 yılları arasında bir milyon Kazak açlıktan ölmüş, 250 000'i de sürüleriyle Çin'e kaçmıştır. Doğal olarak günlük hayatın her safhasında bir baskı ile karşılaşan vatandaş zorunlu olarak istenilen biçimde davranmaya başlamaktadır. Çeşitli sayımlara göre Sovyetler döneminde bir çok kişi bir şekilde KGB tarafından ajanlık ve istihbarat için kullanılmıştır. Toplumsal güven yitirilmiş ve günlük hayatta korku hakim olmuştur. Ülkeyi yöneten Komünist Partisi'nin 19.5 milyon üyesi bulunmaktaydı ve bu toplam nüfusun % 6.8' ini oluşturmaktaydı. Ancak Türk asıllı olanların oranı ise çok küçüktü. Özbekler % 2.4, Kazaklar % 2, Azeriler % 1.8, Kırgızlar % 0.4, Türkmenler % 0.4 kadar ancak temsil edilebilmişlerdir (Özkan, 1997). Dolayısıyla S.S.C.B. döneminde özellikle Orta Asya'da Türklerin haklarını KP üst düzeyinde koruyabilecek insan sayısı çok az kalmıştır.

Ruslar bütün ekonominin kontrolünü ellerinde bulundurarak çevredeki ülkeleri kendilerine mahkum bir durumda bırakmaya önem vermişlerdir. Üretimin %57'sinin kontrolünde tutan olan bütün bakanlıklar Moskova'daydı. Cumhuriyetler üretimin %37'sini sağlamakla beraber yine ilgili bakanlıkları Moskova'yı bırakmak durumunda kalmışlardır. Ekonomi yönetiminin ancak %6 kadarı Cumhuriyetlere bırakılmıştır. Öte yandan Ruslar bütün ülkelere yönelik bir mono-kültürel ekonomik model kurmuşlardır. Ülkeler ancak bir ürün üretebilmekte böylelikle büyük Sovyet ekonomisinin ancak bir parçası olmaktan öteye geçmemektedirler. Öte yandan en az yatırım payı Türk Cumhuriyetlerine ayrılmaktaydı.

RUS YAYILMACILIĞINA GENEL BAKIŞ

Rus yayılmacılığının amacı, Rus kültürünün benimsendiği ve yerel kültürlerin zayıfladığı bir toplum oluşturmaktır. Buna paralel olarak eğitim ve benzeri bütün altyapıyı tekrar yapılandırmak

S.S.C.B.'nin önemli bir politikası olmuştur. Büyük sayılara varan kitlelerin yer değiştirmesi de bu amaç için gerçekleştirilmiştir. Ruslaştırma politikası S.S.C.B. yönetimi süresince halklara yönelik politikaların nasıl olacağına yönelik büyük tartışmalar çerçevesinde şekillenmiştir. 1961'deki 22. Parti Kongresi'nde öne çıkarılan *sliyanie* teorisine göre ulusların değerleri içinde entegrasyonu amaçlanmalıdır. Aslında ulusların eşit ve serbest olduğu sürekli vurgulanmış olsa bile Lenin'den itibaren Sovyet yönetimi için Rus olmayanlar tehdit unsuru olarak algılanmaya başlanmıştır. Sözelimi Türklerin nüfusu %12,1 iken Komünist Parti içindeki temsil oranları ancak %5.7 olarak gerçekleşmiştir. 1981 yılı Parti Kongresi'nde ise Brejnev ile beraber *sblijenie* kavramı ortaya atılmıştır. Buna göre artık ulusal kimlikler önemli değildir; yani bir kaynaşma gerçekleşmiştir, ortak komünist üst kimlik benimsenmelidir.

İkinci tartışma konusu ise Rusların halkları nasıl yönetmesi gerektiği üzerinde gerçekleşmiştir. Teorik olarak bağlı bulunan ulusları idare etmeyi açıklayan üç temel yaklaşım söz konusudur. Bunlardan S.S.C.B. örneğine en uygun olanı *hegemonik kontroldür*. Buna göre etkin/baskın bir grubun – incelenen konu için Rusların – zorla olarak olsa bile yönetimi elinde tutması sağlanacaktır. Yine aynı yaklaşımın içeriğinin bir parçası olarak idare edilmek istenen yerlerdeki elitlerle de bir işbirliği amaçlanmıştır. Dolayısıyla toplumu harekete geçirecek milli elitlerin de ortadan kaldırılması sağlanmıştır. Birinci teoriye çeşitli açılardan karşıtlıklar içeren *öncelik hakkı teorisine* göre ise Ruslar etkili olmakla beraber diğer halklara istihdam ve benzeri alanlarda öncelik verilecektir. Buradaki amaç sosyal ve ekonomik farklılıkları azaltarak ortaya çıkması muhtemel reaksiyonları engellemek ve kitlelerin yönetime olan sadakatini arttırmaktır. Ancak bu hiçbir zaman görülmemiştir. Aksine Cumhuriyetlerde bile bazı önemli mevkilere Ruslar atanmıştır. Arend Lijphurt'un oluşturduğu teori olan *anayasacılığa* göre ise her bir ulus eşit olmalıdır. Her etnik grup eşit biçimde yönetime katılmalı ve bütün tarafların eşit güçte oyları (kimi zaman veto

hakları) bulunmalıdır. Genelde Cumhuriyetler kökenli milliyetçi hareketlerin dile getirdiği bu düşünce S.S.C.B. döneminde söz konusu bile edilmemiştir. Bir homo-sovyetiucus oluşturma çabası bütün çabalara rağmen başarıya ulaşamamıştır. Kubicek'in ifadeleriyle:

“Yapısal düzenlemeler, tek başlarına, etnik zıtlaşmaları önlemenin veya çözmenin garantisi olamazlar. Farklılıkları birbirine uygun kılan ve çatışmaların şiddet dışı normlarla çözülmesi gerektiğini tanıyan bir siyasi kültürün gelişmesine dayandırılmadıkları sürece, bu nevi uygulamalar işlev göremezler. Kısacası, siyasi çözümleri mümkün kılabilmek için bir ölçüde karşılıklı anlayışın, güvenin ve hoşgörünün bulunması gerekir. Aksi takdirde, karşılıklı şüphe ve nefretin, kültürel şovenizmin bulunduğu ve karşıt grupları hoş görmeyen ya da onlarla uzlaşmanın istenmediği derinden bölünmüş toplumlarda uzlaştırmaya doğru adım, ister elit anayasalcılığı, federalizm yoluyla olsun ister birçok farklı türdeki öncelikli yaklaşım yoluyla, ya tasavvur dahi edilemez ya da, en iyi durumda, siyasi açıdan uzun vadeli olamaz” (Kubicek, 1996).

Ancak günümüz Orta Asya' sının kültürel yapısı Sovyetleştirme çabalarının dışında anlaşılabilir. Çünkü Sovyetleştirme sürecinde katı biçimde din aleyhtarlığı, geleneksel değerleri silme, Rusça'yı yaygınlaştırma gibi kültürel yaşam ve kimlik üzerinde iz bırakabilecek önemli politikalar icra edilmiştir. Halihazırda izlenen devlet politikalarının başındaki yöneticiler hemen hemen sözü edilen Sovyetleştirme sürecinin ürünüdür. Yine bu bölge yüzyılın en önemli dinsel uyanışlarından birini yaşamakla beraber, aynı zamanda sözü edilen dinsel uyanış önemli çelişkilerle beraber yaşanmaktadır. Sözgelimi dinsel eğitim konusunda önemli altyapı eksikliği söz konusudur. Benzer durumlar eğitim, dil, edebiyat gibi alanlarda geçerlidir. Kısacası bugün karşı karşıya olduğumuz Orta Asya bu açıdan da S.S.C.B. döneminin ürünüdür.

SONUÇ

Bu yazıda ele alındığı üzere Orta Asya'da Rus yayılcılığı hem sadece S.S.C.B dönemi ile sınırlı değildir, hem de geleneksel sömürge anlayışı çerçevesinde gerçekleşmiştir. Ruslar emsal koloni yönetimlerindeki uygulamalara benzerlikler gösteren biçimleriyle Moskova merkezli bir sömürge modeli inşa etmeye çalışmışlar ve bunu büyük ölçüde başarmışlardır. Çarlık dönemine uzanan yayılcı siyasetin oluşturduğu olumlu zeminin üzerine devam ettirilen S.S.C.B modeli, karmaşık bir merkez-çevre dengesi üretmiştir. Ancak geleneksel merkez-çevre modelinden ziyade S.S.C.B. örneğinde merkez, aynı zamanda çevrenin de politik davranışlarını, kalıplarını oluşturmaktaydı. Bu nedenle 1980lerin sonunda çevrenin güçlenmesiyle değil, sözü edilen denge modelinde ağırlıklı yere sahip merkezin (Moskova) ağırlığını ve kontrolünü kaybetmesiyle sistem çözülmeye başlamıştır. Gorbachov'a karşı girişilen sivil/askeri darbe sırasında Orta Asya Cumhuriyetlerinin bazılarında görülen kararsızlık ve bir ölçüde merkeze karşı bağımlılık çözümlenme sürecinde bile çevrenin çekingenliğini ve göreceli olarak zayıflığını göstermekteydi.

Avrupa kökenli sömürgeci yapıların çözülmesinde ise çevrenin merkeze karşı güçlenmesi ve bir çok örnekte görüldüğü gibi baş kaldırması esastır. Altı çizilmesi gereken bu farklılığa rağmen Avrupa merkezli sömürge anlayışı ile Rus sömürge modeli arasında kuruluş, kurumlaşma ve yıkılış dönemleri esas alınır, bu yazı çerçevesinde açıklanmaya çalışıldığı gibi, büyük benzerlikler vardır. Bu nedenle Moskova merkezli komünist modelin çökmesi ve sonrasında ortaya çıkan sorunlar ile daha önceki on yıllarda görülen de-kolonizasyon süreci arasında önemli benzerlikler vardır. Genel olarak de-kolonizasyon olarak adlandırılabilir bu esas çerçeve dikkate alınarak Orta Asya devletlerinin geleceği üzerine daha somut çıkarımlar yapılabilecektir.

Şekil 1: Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Nüfusun Çeşitli Unsurlara Göre Yüzdelerlik Dağılımları

% olarak	Azerbaycan	Türkmenistan	Kazakistan	Özbekistan	Kırgızistan
Azeri	86.3	1.1	-	-	-
Kazak	-	2.3	42.3	2.7	4.1
Kırgız	-	-	1.4	-	61.1
Özbek	-	9.0	2.3	66.4	7.1
Türkmen	2.2	64.9	-	-	-
Rus	4.8	13.1	37.9	17.4	20.1
Tatar	1.7	3.8	5.5	3.8	2.7
Ukraynalı	-	-	3.3	-	1.7
Ermeni	-	2.2	-	-	-
Alman	-	-	1.4	-	1.2
Talış	3.7	-	-	-	-
Karakalpak	-	-	-	5.5	-
Diğer	2.3	3.6	5.9	4.2	2.0
TOPLAM	100	100	100	100	100

Kaynak: BEHAR, Büşra Ersanlı ve diğerleri, (1995),**Türk Cumhuriyetleri Kültür Profili Araştırması**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

KAYNAKLAR

- AHMAR, Moonis; (1995/1996), “Çağdaş Orta Asya’da Etnik Faktör: Pakistan’ın Yaklaşımı”, **Avrasya Etüdleri**, Cilt. 4, Kış.
- ALTBACH, Philip G., Gail P.Kelly; (1992), **Sömürgecilik ve Eğitim**, İnsan Yayıncılık, İstanbul.
- ANA BRITANNICA; (1990), Emperyalizm Maddesi, 8. Cilt.
- ATAÖV, Türkkaya; (1996), **Çatışmaların Kaynağı Olarak Ayrımcılık**, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Yayını, Ankara.
- BAUMANN, Robert F; (1998), “The Legacy of Russian Rule in the Caucasus and Central Asia”, **Perspectives on Central Asia**, C. II, No.12, Mart.
- BEHAR, Büşra Ersanlı ve diğerleri; (1995), **Türk Cumhuriyetleri Kültür Profili Araştırması**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- BICHEL, Anthony R; (1996), **Identity-Difference In Central Asia**, Londra.
- BURKE, Peter; (1994), **Tarih ve Toplumsal Kuram**, Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- CORDELLER, Serge; (1998), **Üçüncü Dünya’nın Sonu mu?**, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- DEVLET, Nadir; (1995/1996), “Çarlık Rusya’sı ve Sovyetler Birliği’nin Türk Tarihine Bakışı”, **Avrasya Etüdleri**, Cilt. 4, Kış.
- FIERMANN, William; (1997), “Language, Identity, and Conflict in Central Asia and the Southern Caucasus”, **Perspectives on Central Asia**, C. II, No. 5, Ağustos .
- GRANT, Jonathan; (1994), “Decolonization by Default: Independence in Soviet Central Asia”, **Central Asian Survey**, Cilt. 13, No. 1.
- HENZE, Paul B; (1997), “Boundaries and Ethnic Groups in Central Asia and the Caucasus: Cause of Conflict and Change?”, **Caspian Crossroads Magazine**, C. 3, No.1,Yaz.
- HODGKIN, Thomas; (1961), **A Note on the Language of African Nationalism**, St. Antony’s Papers Publishing, Londra.
- KANBOLAT, Hasan; (1996), “Çarlık Rusya’sı, S.S.C.B. ve BDT Devirlerinde Yer Adlarının Değişimi”, **Avrasya Etüdleri**, Cilt.3, Sonbahar, ss.110-125.
- KARA, Abdulvahap; (1996), “Bağımsızlık Döneminde Kazakistan Basınında Mustafa Çokay”, **Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi**, No. 9, Ekim.
- KOC AOĞLU, A. Mehmet; (1996), “Rusya Emperyalist ve Yayılmacı Bir Ülkedir”, **Avrasya Dosyası**, Cilt. 3, No. 4.
- KUBICEK, Paul; (1996), “Orta Asya’da Topluluklar-arası Etnik İlişkilerin İdaresi: Teori ve Uygulama”, **Avrasya Etüdleri**, Cilt. 3, Sonbahar.
- LEVCHENKO, M.V; (1999), **Bizans Tarihi**, Özne Yayıncılık, İstanbul.
- LIPOYSKY, Igor; (1996), “Yeni Bir Siyasal Kimlik Arayışındaki Orta Asya”, **Avrasya Dosyası**, Cilt 3, No 4, Kış.
- MARDİN, Serif; (1995), “Culture in Geopolitics”, **Caspian Crossroads Magazine**, C. 1, No. 2, İlkbahar.
- MOLDOKASIMTEGİN, Kıyas; (1995/1996), “Kırgızistan’da Yer İsimlerinin Değiştirilmesi”, **Avrasya Etüdleri**, Cilt 2, No 4, Kış.
- ORAN, Baskın; (1997), **Az Gelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli**, Bilgi Yayıncılık, Ankara.
- ÖZKAN, Nevzat; **Türk Dünyası Nüfus Sosyal Yapı Dil Edebiyat**, Kayseri.
- RUMER, Boris ; (1996), **Central Asia in Transition**, Londra.
- SAİD, Edward; (1998), **Kültür ve Emperyalizm**, Hil Yayıncılık, İstanbul.
- SARAY, Mehmet; (1994), “Çarlık ve Sovyet Döneminde Rusların Türkler Hakkındaki Görüşleri ve Siyasetleri”, **Avrasya Etüdleri**, Cilt. 1, No.3,Sonbahar.
- SAYDAM, Abdullah; (1997), “Rus Sömürge Siyaseti ve Kafkasya”, **Yeni Türkiye**, Cilt. 3, No. 16.
- WRIGHT, F. R., **Suzanne Goldenberg, Richard Schofield**; (1996), **Trans caucasian Borders**, St. Martin’s Press, NewYork.

Crossroads Magazine, C. 3, No.1,(Yaz).

**AN ESSAY ON THE LAST ATTEMPT OF IMPERIALISM:
RUSSIAN EXPANSION IN THE CENTRAL ASIA**

Gökhan BACIK
Fatih University, Research Assisstant

ABSTRACT

Colonialism, beyond its historical development, includes a complex political background. Regarding this point, colonialism can not be perceived only with its economic aims. Colonialism as well as economic ones includes political and cultural targets. Therefore, in the most known colonial systems established in different continents as Africa, it is possible to see those cultural and political outcomes of colonialism as well as its economic outcomes.

Russian expansionism such as West European originated colonial models as English and Dutch was also an important historical model. Russian expansionism like other samples refers a long historical process. Also Russian imperialism was effective in terms of political and cultural results in Central Asia and Caucasus. Alike all other imperialists and expansionists Russians tried to strengthen their expansionism strategy too.

Key Words:
Colonialism, Russian Expansionism,
Central Asia, Dominance.

Размышления над последней попыткой империализма: Экспансия русских в Средней Азии

Гёкхан Баджик

Исследователь-ассистент университета им. Фатиха

РЕЗЮМЕ

Колониализм за пределами своего исторического развития имеет также задний, сложный политический план. С этой точки зрения колониализм нужно понимать не только как средство, направленное на экономические цели, но и как средство, включающее в себя политические и культурные цели. Это можно наблюдать на примере одной из самых значительных колоний, как Африка, которая сформировалась как колония в 15 веке.

Рядом с методами колониализма стран Западной Европы - Голландии и Англии, важную роль играла русская колонизация, которая занимала значительное место в истории колониализма. Русская колонизация в первую очередь взяла за точку отсчёта длительный исторический задний план. Кроме того, параллельно распространению русской экспансии на Кавказе и в Средней Азии, обнаружили важные культурно-политические результаты. На примере других стран - колонизаторов русские старались умножить и облегчить свою экспансию подобной политикой колонизаторства.

Ключевые слова:

Колониализм, русская экспансия, Средняя Азия, господство

